

УДК 811.161.2.81'42 «17/18»

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12\(42\)-445-457](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12(42)-445-457)

Дзира Іван Ярославович кандидат філологічних наук, доктор історичних наук, професор, професор кафедри філології та перекладу, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6326-3594>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІВОКАТИВА В ДІЛОВОМУ ЛИСТУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті вперше охарактеризовано особливості функціонування полівокатива в діловому листуванні Гетьманщини середини XVII – XVIII ст.

З'ясовано, що серед листів, суплік і чолобитних найбільш продуктивними були розсіяні полівокативні конструкції, частота використання яких перевищує 92 %. Провідне місце серед них займає бінарний розсіяний полівокатив, побудований із двох звертань автора до одержувача, друге з яких не входить до завершальної етикетної формули. За структурними ознаками близько 58 % таких утворень належать до редукованого типу, в якому другий компонент є усіченою формою першого. Дещо менше представлений модифікований бінарний полівокатив з повною або частковою заміною первісної номінації адресата. З іншого боку, розширений тип не був притаманний для тогочасної ділової кореспонденції через властиву діловому стилю лаконічність викладу матеріалу, а дублювальний – через барокову тенденцію до демонстрації різноманітності й багатства мовлення. Відносно продуктивним (24 %) є утворений більше ніж із двох компонентів розсіяний полівокатив. 78 % від загальної кількості розсіяних полівокативних утворень припадає на гомогенний полівокатив, складений з детермінованих апелювань.

Факультативність номінації адресата за допомогою антропоніма в діловому листуванні призвела до того, що частота використання гетерогенного апелювання не перевищує 22 %.

Непродуктивність рамкового й модифікованого полівокативів пояснюється домінуванням гонорифічних етикетних формул у кінцівці ділового епістолярного тексту. Їх використання було пов'язане з реалізацією функціонально-семантичних категорій толерантності й соціальної диференціації та не передбачало при цьому обов'язкового звертання до адресата.

Ключові слова: адресат, адресант, діловий лист, звертання, офіційно-діловий стиль, полівокатив.

Dzyra Ivan Yaroslavovych Candidate of Philological Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of the Philology and Translation, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-6326-3594>

FUNCTIONING OF THE POLYVOCATIVE IN BUSINESS CORRESPONDENCE OF THE UKRAINIAN HETMAN STATE

Abstract. Business correspondence of the Hetmanate not only reflects the peculiarities of the business style of the Old Ukrainian language of the 17th–18th centuries, but is also a valuable source for getting acquainted with the socio-political, economic, cultural life and everyday realities of that era. A special role in the art of correspondence is played by addresses, including entire complexes of address nominations, which are one of the basic components of speech etiquette and an important means of ensuring and regulating interpersonal communication.

The purpose of the article is to characterize polyvocative formations in the business correspondence of the Hetmanate of the second half of the 17th–18th centuries. The author set the task of determining the main types of polyvocative, finding out the specifics of their use, analyzing the lexical composition and semantic structure of the components of appeals.

It was found that among letters, supplications and petitions, the most productive were scattered polyvocative constructions, the frequency of use of which exceeds 92%. The leading place among them is occupied by the binary scattered polyvocative, built from two addresses of the author to the recipient, the second of which is not included in the final etiquette formula. According to structural features, about 58% of such formations belong to the reduced type, in which the second component is a truncated form of the first. The modified binary polyvocative with a complete or partial replacement of the original nomination of the addressee is somewhat less represented. On the other hand, the extended type was not inherent in the business correspondence of that time due to the laconic presentation of the material inherent in the business style, and the duplicative type was not inherent in the baroque tendency to demonstrate the diversity and richness of speech.

The scattered polyvocative formed from more than two components is relatively productive (24%). 78% of the total number of scattered polyvocative formations falls on the homogeneous polyvocative composed of determinate appellatives. The optionality of the addressee's nomination using an anthroponym

in business correspondence has led to the fact that the frequency of using a heterogeneous appellation does not exceed 22%.

The unproductiveness of frame and modified polyvocatives is explained by the dominance of honorific etiquette formulas at the end of a business epistolary text. Their use was associated with the implementation of functional-semantic categories of tolerance and social differentiation and did not imply a mandatory address to the addressee.

Polyvocative formulas are represented in the business correspondence of the Hetmanate by all structural types. However, due to stylistic requirements, it did not use the extended version of the binary polyvocative.

Keywords: addressee, addresser, business letter, address, official-business style, polyvocative.

Постановка проблеми. Ділове листування Гетьманщини не лише відображає особливості ділового стилю староукраїнської мови XVII–XVIII ст., але також є цінним джерелом для ознайомлення із суспільно-політичним, економічним, культурним життям і побутовими реаліями тієї доби. Особливу роль у мистецтві ведення кореспонденції відіграє звертання, що є одним із базових складників мовленнєвого етикету й важливим засобом забезпечення й регулювання міжособистісної комунікації.

Глибокий аналіз вокативного ресурсу епістолярного дискурсу безпосередньо пов'язаний з визначенням його прагматичного, текстотворювального, образно-естетичного й соціокультурного потенціалу. Актуальність запропонованої статті зумовлена необхідністю багатоаспектного діахронічного дослідження форм, способів і принципів функціонування звертання, що дасть змогу пролити світло на окремі закономірності процесу формування офіційно-ділового стилю й мовленнєвого етикету української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці переважно зосереджують увагу на вивченні звертання як лінгвостилістичної одиниці епістолярію видатних діячів української культури й науки XIX–XX ст. Так, II розділ кандидатської дисертації Е. С. Ветрової спеціально присвячений характеристиці вокативів у епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. Показовим із цього погляду можна вважати доробок С. К. Богдан, котра в низці статей і монографії розглянула особливості мовленнєвого етикету українців, зокрема й одиниці на позначення звертання. Дослідження формування й розвитку лінгвоетикетних засобів у діахронічному аспекті виконала в кандидатській дисертації О. М. Миронюк. Першу спробу розробити типологію моно- і полівокатива здійснила О. К. Куварова. При цьому дослідниця вперше дефініювала та

ввела до наукового обігу ряд понять, зокрема «моновокатив», «полівокатив» тощо. Та попри беззаперечні здобутки теоретичного порядку, студії О. К. Куварової побудовані на матеріалі російськомовного листування XVIII–XX ст. Загалом дослідження звертань в аспекті історичної стилістики все ще потребує серйозних зусиль з боку вітчизняних лінгвістів.

Мета статті. Об'єктом дослідження є полівокатив як лінгвістична фігура з неодноразовою номінацією адресата під час звертання. Метою статті є характеристика полівокативних утворень у діловій кореспонденції Гетьманщини др. пол. XVII–XVIII ст. Автор поставив завдання визначити основні типи полівокатива, з'ясувати специфіку їх використання, проаналізувати лексичний склад і семантичну структуру компонентів звертань. Вивчення полівокативних конструкцій здійснювалося за допомогою описового, статистичного й контекстуально-інтерпретаційного методів, а також прийомів спостереження, узагальнення та класифікації. Матеріалом дослідження слугують опубліковані епістолярні тексти Української гетьманської держави. Йдеться про різні типи офіційно-ділових і приватно-ділових листів, а саме звертання, запити, попередження, прохання й відповіді. Також до розгляду нами були залучені супліки-скарги й чолобитні, яких споріднює «задовга оповідна частина, виклад від 1-ї особи, спільна з листами формула звертання, а також заклична формула прохання...» [1, С. 37]. Дослідниками встановлено, що у XVIII ст., крім офіційної кореспонденції, одним із жанрів ділового стилю були також приватні листи [2, С. 7]. Тому під час відбору матеріалу ми враховували поради В. А. Передерієнка, котрий при розрізненні офіційних і приватних листів XVIII ст. рекомендував передусім звертати увагу на те, «писані вони в офіційному чи приватному порядку» [2, С. 7]. Загальний масив опрацьованих прикладів складає біля 400 одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дотримуючись запропонованої О. К. Куваровою структурної типології, у дослідженому нами епістолярному матеріалі виділяємо рамковий, розсіяний і комбінований типи полівокатива.

Провідне місце серед полівокативних утворень займає бінарний розсіяний полівокатив, побудований із двох звертань автора до одержувача, друге з яких не входить до завершальної етикетної формули. «У такому разі, – зазначає О. К. Куварова, – повторне звертання або просто підтримує вербальний контакт адресанта з адресатом, або виконує функцію звертання-регулятива...» [3, С. 295]. Наприклад: *Ясневелможний мсці пане гетмане, превеликий мой пане добродію. <...> Упадаючи, плачливе молю: рач ясневелможний превеликий мой пане и премилостивійший добродію стую справедливость учинити. <...>* [НДІС, 2023, № 4, С. 107]; *Всересвітлійшая*

державнійшая великая гсдрня императрица Анна Иоанновна, самодержица всероссийская. <...> Всепресвітлійшая государиня императрица прошу вашего императорского величества... <...> [НДІС, 2021, № 1, С. 95]; Велможний мсці пне полковнику черніговский на містцу гетманском резидуючий, нам велце премлстивійший пне и благонадежнійший добродію. <...> ... тилко ж велможний пне за убожеством нишим тоей служби не можем отбувати... <...> [НДІС, 2019, № 6, С. 93].

За структурними ознаками близько 58 % розглянутих нами розсіяних бінарних полівокативних утворень належать до редукованого типу, в якому другий компонент є усіченою формою першого. Як видно з вищенаведених прикладів, застосування різноманітних редакційних прийомів дозволяє авторам вилучати з ініціального звертання як детермінанти стрижневих слів, так і самі стрижневі слова. При цьому обов'язкової редукації зазнавали антропоніми, що виступали домінантою початкової вокативної конструкції. Деяко менше подибуємо випадків використання модифікованого типу з повною або частковою заміною первісної номінації адресата. Пор.: *Мой ласкавий приятелю пане Новицкий. <...> Теди тепер не маеш там в. м. чого большей бавитися и овшем за одобранем сего нашего писаня зо всіми тим[и] людьми, которые при в. м. найдуются, до нас в Батуриин прибували, жадаем. <...> [НДІС, 2018, № 1–2, С. 129]; Ясне в Бгу преосвященнійший мсцівый отче митрополита киевский, галицкий и всея Малия Росии. Велце мой в Дху Свтом всемилостивійший отче пане архипастору и преизящнійший благодітелю. <...> А им, двом священникам, на щоб таковие слова о моей чести шемрати, Бг им нехай звидит, милостивій мой добродію. <...> [НДІС, 2019, № 4–5, С. 105–06]; Ясневелможний мсці пне гетмане и кавалер, нам велце млсцівий пне патроне и блгодітелю. <...> Яви, ясневелможный добродію, на обитель всемилостивого Спса млст свою... <...> [НДІС, 2019, № 4–5, С. 133–134].* У першому прикладі спостерігаємо заміну комбінації із загального канонізованого апелятива й антропоніма графічним скороченням соціального гоноратива «ваша милість». Таким чином, якщо в призначеному для встановлення контакту ініціальному звертанні використовується антропонім, котрий слугує для точної номінації адресата, то в повторному, коли отримувача вже ідентифіковано, власне ім'я людини зазвичай опускається. У другому прикладі від розлогої вокативної конструкції, що становить вибудовану із суворим дотриманням ієрархічної організації систему статусних канонізованих звертань до церковного ієрарха, залишаються два ад'єктиви «милостивий» і «мой». А архімандрит новгород-сіверського монастиря Нил у листі до гетьмана Д. Апостола від 28 (17).02.1733 р., модифікуючи полівокатив, зберігає лише детермінант «ясневелможний».

Серед досліджених джерел нам не вдалося виявити випадків використання розширеного полівокатива, перший компонент якого «більшою мірою відповідає вимогам етикету та виконує фатичну функцію», тоді як другий за рахунок залучення емоційно-оцінних прикметників «створює передумови для емоційного зближення... учасників епістолярної комунікації» [3, С. 292]. Причину цього вбачаємо в намаганні авторів дотримуватися вимог ділового стилю, що виявлялося в економії мовних засобів під час повторного звертання та прагненні уникати надмірного вживання емоційно забарвленої лексики. Також діловій кореспонденції Гетьманщини не були притаманні дублювальні бінарні полівокативи з повтором першого звертання, що, на нашу думку, свідчить про бажання адресантів подолати одноманітність і безбарвність стилю через послуговування неоднорідними за значенням, формою та забарвленням мовними одиницями.

Відносно продуктивним є утворений більше ніж із двох компонентів розсіяний полівокатив, що становить понад 24 % від загальної кількості полівокативних фігур. Пор.: *Млстивый мсці добродію мой. <...> А strony винников млстивый добродію, ознаймую... <...> К тому млстивый добродію той Заїка зостаєт тилко на... <...> [НДІС, 2023, № 4, С. 105]; Мой велце ласкавий приятелю пне сотнику кролевецкий. Пишеш в. мст. до мене... <...> ...жебыс в. мс. безпечне там свой заводив порядок и людей тых за своїх мів подданных. Стороны зас посіянной паині, як будет час жатві, тогда можеш в. мст., если Захарчиха своїм похвалкам, міл бы досит чинйти, написати до ясневелможного добродія, люб сам до Батурина зехати, а однак и тепер тых людей упевни в. мст.... <...> [НДІС, 2022, № 1, С. 69]; Ясне в Бгу преосвещенный мсці отче есп черниговский и Новгородка Сіверского нам в Дсі Свтом отче и зичливий пртелю. <...> ...и того ради, извол ваше преосвещенство вишупомянутие его, Лисеневича, грабителским способом захопленние у него вещи всі от мала до велика приказат поворочати, дабы боліе о том до нас жалобы од оного не было. Ибо мы сего (если више преосвещенство возвращением всего заграбленного не прекратиши) оставити все не можем.... <...> [НДІС, 2019, № 1, С. 109]. Як видно з наведених прикладів, для подібних вокативних утворень було характерне дублювання другого і наступних звертань. Досить рідко в межах одного послання під час повторної номінації використовувалися різні лексичні засоби, як це спостерігаємо, зокрема, у листі написаному 2 березня 1690 р. слугою Корнилієм Василевичем до свого пана – охочекомонного полковника Іллі Новицького: *Мні велце ласкавий мсці пане добродію мой. <...> ...бо g[д]иж велце просим вашмосці рач вамсть прислати писание до отца архимандрити о причину, жебы позволил випустити плитов на**

потребу в. мсці. <...> Рач в. мст, люб прислати люб, и тут роскажіт дати. <...> Рачте вамсть над нами злітоватися, же не могут випустити двох плитов бо g[d]иж тепер Бог нас навів, жесмо иншии и од коней поодпадали. Хотійте (?) в. мст над нами яко над поданими своїми злітоватися. Особливе, добродію, прошу присилайте в. мст якого козака для помочи гаченя гребель, бо g[d]иж (?) сам не увернуся. <...> [НДІС, 2021, № 4, С. 54]. Тут після встановлення контакту прохач з метою забезпечення офіційної, урочистої тональності спілкування п'ять разів вдається до звертання «ваша милість», яке супроводжує регулятивом «добродій», свідомо акцентуючи увагу на очікуванні конкретного доброго вчинку від адресата.

78 % від загальної кількості розсіяних полівокативних утворень припадає на гомогенний полівокатив, складений з детермінованих апелятивів. Найбільш розповсюдженою його моделлю є поєднання побудованого з поширених контактивів і апелятива, що вказує на посаду або титул адресата, розгорнутого ініціального звертання з подальшим одноразово чи кількаразово використаним у тексті детермінованим вокативом. Пор.: Ясневелможный мсці пне гетмане, премлстивійший наш пне пне патроне и добродію. <...> ...всенайпокорній просим премлстивійший велможный наш пне, позволить пну сотникові.... <...> [НДІС, 2023, № 4, С. 108–109]; Велможный мсці пне судия войсковий енералний, нам велце мстивий добродію. <...> И при том велможный и млстивий пне немало ест людей.... <...> [НДІС, 2019, № 6, С. 89]; Мсци пне полковнику комонный велце мні мости пне и ласкавий добродію. <...> ...рач в. м. мосци пн. оных як близких вирі (?) не отпустити тще з позосталих вещей небожчикових.... <...> [НДІС, 2019, № 4–5, С. 93]. При листуванні з рівними або нижчими за рангом представниками шляхетства й козацької старшини автори у першому звертанні поряд із зазначенням посади традиційно вживали поширений прикметниками «зичливий» або «ласкавий» регулятив «приятелю». На відміну від найменування посади чи титулу, таке звертання не містить жодного натяку на соціальну диференціацію кореспондентів, а виявляє підкреслену повагу й шанобливе ставлення до одержувача. З метою ще більшого скорочення комунікативної дистанції між адресантом і адресатом до його складу обов'язково вводили присвійні займенники «мой», «наш» або особовий займенник «нам»: Мой ласкавий пртель пне сотнику конотопский. <...> ... и требуеш в. мс. себі ншего настановлення и указу. <...> А что пишеш в. мс. <...> [НДІС, 2019, № 6, С. 92]; Мой велце ласкавий приятелю пне хоружий войсковий енералний. <...> Что же в. мсть обявляеш нам о прибытїи до полку кгрнадерского гспдна полковника Маништейна.... <...> Теды можешь в.

мсть з старшиною еще гспдну полковнику Маништейну предложити... О чом хоти в. мсть именем нашим... просити... <...> В. мсть зас для лучшаго віроятия пошли от себе комісара полкового.... <...> [НДІС, 2019, № 4–5, С. 112–113]. У листуванні шляхти й козацької старшини іноді зустрічаємо давні етикетні формули, що містять звертання «брате» або «пане-брате», поширені прикметниками-означеннями «зичливий», «милостивий», «ласкавий»: *Мосці пне сотнику мглынський, мой всезычливий брате. ...что же знаючи в. мс., м. мс. пн, подлинно о моіх, напрасно пном Дублянским на Пелионці завладінних кгрунтах... <...> ...бо як прочитаеш в. мс., м. мс. пн., пана Дублянського грамоту <...> [НДІС, 2021, № 1, С. 91]; Мосцівий пне полковнику охочокомонний, велце мні ласкавий пне брате. <...> А тепер, яко и сами в. мс. відаете... <...> Прето, если в. мс. мс. пн. их за тое не упомянете.... <...> [ЛЛПІС, С. 112]; Мосці пне полковнику комонний, велце мой мосці пне брате. <...> ...хтій ми в. мс. мс. пн. нам вскорє ознаймовати, пртелско прошу. <...> [ЛЛПІС, С. 112]. На думку Я. С. Бистроня, братерське титулування було формальним ствердженням рівності представників шляхетського стану. Шляхтич «Був паном, бо був вільним, мав високий соціальний статус; був братом, бо передбачалося спільне походження шляхти та її теоретична кровна спорідненість» [4, С. 157]. Очевидно, що дане звертання в козацькому середовищі постало під безпосереднім впливом шляхетського. Згадаймо, як Г. Граб'янка, наслідуючи «сарматську» теорію походження польської шляхти, виводив козаків від хозарів. У реаліях Української гетьманської держави подібні конструкції не лише підкреслювали соціальну рівність кореспондентів, а й слугували для засвідчення поваги й шанобливого ставлення до адресата. Тут лексема «брат» замість номінативної виконує мовно-етикетну функцію за рахунок перенесення семи «кровна спорідненість» на осіб, які в дійсності не мають спільного предка. Як правильно підмітила О. М. Миронюк, «Поява лексеми *пань* звужує сферу функціонування слова *брать*, про що свідчить його постпозиція...» [5, С. 157].*

Ідентифікація адресата за допомогою антропоніма в українській діловій кореспонденції др. пол. XVII–XVIII ст. була факультативною. Очевидно, саме тому нам не вдалося виявити в досліджуваних джерелах гомогенного розсіяного полівокатива з домінантою антропонімом. З цієї ж причини частота використання гетерогенного полівокатива є значно меншою, ніж гомогенного з домінантою апелятивом і не перевищує 22 %. Найчастіше гетерогенний розсіяний полівокатив складається з утвореного різноманітними комбінаціями антропоніма й апелятива початкового звертання й одного або більше апелятивів. Як уже зазначалося, антропоніми за рідкісними винятками використовувалися при первинній номінації

адресата й завжди супроводжувалися офіційними, зокрема статусними, вокативами. При цьому в початковому звертанні зазвичай відсутня лексична домінанта, яка б повторювалася в наступних компонентах полівокатива. Розглянутий матеріал свідчить, що основним способом антропонімної номінації адресата в діловому листуванні було прізвище. Пор.: *П. п. Завадовский и Дзевулский. <...> Прето предлагаем, абисте в. мст. по вишеписаной жалобливого пна Скоруппи отца займи... розискали... <...> [НДІС, 2023, № 3, С. 77]; Благородний мсці пне Корецкий, милостивійший нам добродію. <...> ...то в тот час писалисте и в. м. мс. пн. до мене о том добре твердячи, якие листи я у себе и тепер мію ... <...> [НДІС, 2021, № 4, С. 63–64]; Наш зычливий пртелю пан Кочубей. ...але еще в. мс. едно по уданю того ж Илка другое мстячися... <...> Чего ради... тилно приказуем, абыс як сам в. мст. за побои, так и подданий его Илко, за грабіж без всякого отлагателства помененную Федориху в том погодили и во всем належите успокоили там. А если того не мілбыс в. мс. учинити, то... <...> [НДІС, 2021, № 4, С. 64–65]. Порівняно рідше зустрічаємо випадки поєднання імені та прізвища: *Мой ласкавый приятел, мосци пане Александер Стрижевский. <...> Тому не дивуйся в. мс. <...> [НДІС, 2023, № 4, С. 102]. Звертання, виражене особовим ім'ям, було притаманне передусім для документів, адресованим нижчому духовенству. Так, у листі П. Д. Апостола до священника села Жуків від 13 (2) липня 1770 р. читаємо: *Честный в Бозі мсці отче Стефан. <...> И для того ваша честность извольте сие мое письмо прочитатъ вслух всей громаді... <...> [НДІС, 2017, № 3, С. 77]. Також досить рідко воно може траплятися в посланнях військово-адміністративної верхівки до урядовців нижчих ланок, як от: *Мой ласкавый пне Михайло. <...> ... то с покойного грунтов отдай в. мс. в млині яком колло едно млива ему... <...> [НДІС, 2019, № 4–5, С. 107]. Іменем та по батькові мешканці Гетьманщини послуговувалися передусім під час написання чолобитних на ім'я російських монархів: *Всепресвітлійшая державнійшая великая гсдрня императрица Екатерина Алексіевна самодержица всероссийская. <...> Всемилостівійшая гсдрня императрица прошу вашего императорского величества о сем моем челобиті рішение учинит. <...> [НДІС, 2021, № 4, С. 67–68]. Лише в цих документах можемо спостерігати жорстку кореляцію форми антропоніма-вокатива й особи адресата, соціальний статус якого вимагав дотримання регламентованих норм контакту. Деякі науковці відповідний спосіб звертання вважають запозиченим і не притаманним українській мові [6, С. 376]. Одначе, на думку їхніх опонентів, «твердити, що українцям такі звертання не властиві, принаймні з історико-мовного погляду некоректно» [7, С. 18]. При цьому О. Миронюк пояснює незначне функціональне навантаження звертань на*****

ім'я та по батькові активним ужитком протягом XVI–XVIII ст. гоноративів «пан» і «добродій» [7, С. 18]. Слід зауважити, що обмеження вибору відповідних антропонімів було зумовлене також безпосереднім впливом норм тогочасного російського справочинства, адже згідно з указом 1627 р. іменуватися патронімом на **-ович** або **-евич** мали право лише члени Боярської думи, номінація ж усіх інших царських підданих повним по батькові в ділових паперах не допускалася.

Серед опрацьованого масиву документів нам вдалося виявити поодинокі випадки використання рамкового полівокатива, «що складається із двох звертань, одне з яких відкриває послання, а друге завершує його» [3, С. 285], як от: *Мні велце мці пне полковнику охочокомонний, мой велце мсці пне приятелю любий куме и брате. <...> За сим тобі, гсдр мой Илля Федорович, много чолом бью. З Батурина 6 д. септемвра 1689 року. В. м. м. пну зичливий приятел, кум, брат и слуга их царского пресвітлого велич[ества] столник Войска Запороз[кого] хоружий генерал[ний] Ломиковский* [НДІС, 2018, № 1–2, С. 138]. Тут серед первинної номінації адресата можна виокремити етикетні контактиви, назву особи за посадою, а також назви за спорідненістю та свояцтвом, ужиті в прямому та переносному значенні. Відомо, що використання лексем спорідненості та свояцтва не лише з метою дотримання етикету, а й для фіксації реальних стосунків між особами притаманне передусім для приватної кореспонденції. У завершальних реченнях І. Ломиковський взорувався на традиції українського справочинства й заразом наслідував тогочасні російські зразки. Під впливом останніх постала паракінесична етикетна формула, що вербально передає жест або дію, до яких зазвичай вдаються під час прощання при безпосередньому спілкуванні. До її складу входить не властивий для українського етикету соціальний гоноратив «государ» і звертання на ім'я та по батькові. З іншого боку, прощальна гонорифічна етикетна формула цілком відповідає загальноприйнятій у справочинстві Гетьманщини структурі ділового листа. Повна заміна базової вокативної моделі в кільцевому обрамленні дозволяє зарахувати розглянуте утворення до категорії модифікованого рамкового полівокатива. Виняткова рідкість рамкового полівокатива обумовлена особливостями загальної структури ділового епістолярного дискурсу. Адже етикетні жанри подяки, прохання, вибачення, побажання, із реалізацією яких насамперед пов'язане функціонування звертань, не були притаманними для кінцівки тогочасного ділового епістолярного тексту. Типовим засобом завершення ділового листа в др. пол. XVII–XVIII ст. виступала гонорифічна етикетна формула, призначена для засвідчення відданості адресату, а також вираження поваги та прихильності до нього.

Утворені поєднанням компонентів рамкового й розсіяного полівокативів комбіновані фігури в діловій кореспонденції Гетьманщини, зрозуміла річ, представлені нечисленними прикладами: *Ясневелможний мсці пане гетмане, велце нам премилостивийший пане и великий добродію. <...> Зачим ясневелможний и премлстивійший пане прошу... <...> Ясневелможности вашой пану найпремилостивійшому и добродієви нижайший подножок Афанасий Петрунченко. При суплици докладаю ясневелможности вашей... <...> Еще ж премлстивійший пане доношу відати при своїй суплици... <...>* [НДІС, 2021, № 1, с. 88–90]; *Сиятелнійший и высокопревосходителнійший кнже гдн генерал фелтмаршал и кавалер, милостивый мой и благонадежный патрон! Писание в. к. сва... получил... в котором изволите в. к. сво выражать свою инстанцию за zdeшним малороссиянином Василием Гудовичом... а в. к. сво, милостивый мой патрон, да соблагоизволиши и впредь мене в непремінной своей содержать млсти, нижайше прошу и за тим остаюсь навсегда в. к. с[иятелст]ва вседобржелателнійший.* [НДІС, 2018, № 6, С. 76]. У першому документі останній компонент комбінованого полівокатива включений до постскриптуму, «який, якщо він є, разом із підписом та заключною етикетною формулою є елементами, що структурують кінцівку листа» [3, С. 282]. Подібний вигляд має й комбінований полівокатив у написаному в лютому 1662 р. посланні кошового І. Брюховецького до ніжинського протопопа Максима Филімоновича («єпископа Мефодія»). У ньому, крім початкової номінації *Яснепревелебный в Господі Бозі, а мой вельми милостивый добродію, господине отче и пастырю!* [НДІС, 2018, № 5, С. 90], автор тричі повторює контактив «добродію мой», передаючи особисте ставлення до адресата, та п'ять разів використовує звертання «святиня ваша», демонстративно підкреслюючи, що визнає за ним посаду місцеблюстителя Київської митрополії. Адже неканонічно висвячений за прямою вказівкою кремлівського уряду на єпископа Мстиславського й Могилівського та призначений при живому митрополиті Діонісії Балабані місцеблюстителем Київської митрополії московський ставленик Максим Филімонович був сприйнятий константинопольським патріархом і більшістю українського духовенства як нелегітимний узурпатор митрополічного престолу.

Висновки. На відміну від зачину, звертання було факультативним елементом основної частини ділового листа, хоча й могло вживатись у комунікативних центрах тексту документа. Через це в діловому епістолярії др. пол. XVII–XVIII ст. полівокативні утворення кількісно поступаються моновокативним. Серед розглянутих нами фігур понад 92 % припадає на розсіяний полівокатив. Непродуктивність рамкового й модифікованого

полівокативів пояснюється домінуванням гонорифічних етикетних формул у кінцівці ділового епістолярного тексту. Їх використання було пов'язане з реалізацією функціонально-семантичних категорій толерантності й соціальної диференціації та не передбачало при цьому обов'язкового звертання до адресата. У розсіяному полівокативі бінарні конструкції складають 73 %, а утворені більше ніж двома компонентами – 27 %. Діловим епістолярним текстам Гетьманської держави властива висока продуктивність редукованого (58 %) і модифікованого (42 %) бінарного розсіяного полівокатива. З іншого боку, діловій кореспонденції не були притаманні розширені й дублювальні типи. Така функціональна специфіка обумовлювалась лаконічністю викладу матеріалу та органічним для барокової культури прагненням демонструвати багатство й різноманітність мовлення. Використання антропонімів у вокативних моделях ділової кореспонденції Гетьманщини було факультативним. Саме цьому провідне місце поміж розсіяними полівокативними фігурами займає гомогенний полівокатив з домінантою апелятивом, натомість частота використання гетерогенного типу не перевищує 22 %. З цієї ж причини нам не вдалося виявити прикладів гомогенного полівокатива з домінантою антропонімом. Перспективним постає вивчення функціонування базових моновокативних моделей у діловому листуванні др. пол. XVII–XVIII ст.

Література:

1. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / упорядн., авт. передм. та комент. В.Й. Горобець; авт. вступ. ст. В.В. Панашенко; ред. кол.: О.М. Мироненко (голова), К.А. Вислобоков, Л.А. Дубровіна (відп. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1993. 392 с.
2. Передерієнко В.А. Передмова. *Приватні листи XVIII ст.* / уклад. В.А. Передерієнко, відп. ред. М.А. Жовтобрюх. Київ: Наукова думка, 1987. С. 5–16.
3. Куварова О.К. Структурна типологія і стилістика звертання в епістолярних текстах (на матеріалі російськомовних листів XVIII–XX ст.): дис.... д. філол. наук: 10.02.02 / Дніпровський нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпро, 2017. 531 с.
4. Bystroń J.S. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce*. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1966. T. 1. 456 s.
5. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету. Звертання. К.: Логос, 2006. 167 с.
6. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998. 476 с.
7. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.02 / АН України, Ін-т укр. мови. Київ, 1993. 22 с.

Джерела:

1. НДІС – Мицик Ю.А., Тарасенко І.Ю. Із нових документів до історії Сіверщини (XVII–XVIII ст.). *Сіверянський літопис*. 2017. № 3. С. 43–86; 2018. № 1–2. С. 119–162;

2018. № 5. С. 86–117; 2018. № 6. С. 60–97; 2019. № 1. С. 76–118; 2019. № 4–5. С. 81–141; 2019. № 6. С. 72–98; 2021. № 1. С. 72–99; 2021. № 4. С. 42–82; 2022. № 1. С. 58–89; 2023. № 3. С. 67–84; 2023. № 4. С. 95–116.

2. ЛЛПІС – Мицик Ю.А., Тарасенко І.Ю. З листів лубенського полковника Леонтія Свічки. *Київські історичні студії: науковий журнал*. 2022. № 1 (14). С. 107–115.

References:

1. Dubrovina, L.A. (Eds.) (1993). *Dilova dokumentatsiia Hetmanshchyny XVIII st.: Zbirnyk dokumentiv [Business documentation of the Hetmanate of the 18th century: Collection of documents]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

2. Perederiienko, V.A. (1987). Peredmova [Preface]. *Pryvatni lysty XVIII st. – Private letters of the 18th century*, (pp. 5–16). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

3. Kuvarova, O.K. (2017). *Strukturna typolohiia i stylistyka zvertannia v epistoliarnykh tekstakh (na materialy rosiiskomovnykh lystiv XVIII–XX st.) [Structural typology and stylistics of address in epistolary texts (based on the material of Russian-language letters of the 18th–20th centuries)]*. Doctor's thesis. Dnipro: O. Honchar DNU [in Ukrainian].

4. Bystron, J.S. (1966). *Dzieje obyczajow w dawnej Polsce*. Warszawa: Panstwowy instytut wydawniczy, Vols. 1.

5. Myroniuk, O.M. (2006). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu. Zvertannia. [History of Ukrainian speech etiquette. Address]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].

6. Bohdan, S.K. (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist [Language etiquette of Ukrainians: traditions and modernity]*. Kyiv: Ridna mova [in Ukrainian].

7. Myroniuk, O.M. (1993). *Istoriia ukrainskoho movnoho etyketu (zasoby vyrazhennia vvichlyvosti) [History of Ukrainian speech etiquette (means of expressing politeness)]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Institute of Ukrainian Language [in Ukrainian].

Sources:

1. НДІС – Mytsyk, Yu.A., Tarasenko I.Yu. (2017–2023). Iz novykh dokumentiv do istorii Sivershchyny (XVII–XVIII st.) [From new documents to the history of the Sivershchyna (XVII–XVIII centuries)]. *Siverianskyi litopys – Severian Chronicle*, 2017. 3, 43–86; 2018. 1–2, 119–162; 2018. 5, 86–117; 2018. 6, 60–97; 2019. 1, 76–118; 2019. 4–5, 81–14; 2019. 6, 72–98; 2021. 1, 72–99; 2021. 4, 42–82; 2022. 1, 58–89; 2023. 3, 67–84; 2023. 4, 95–116 [in Ukrainian].

2. ЛЛПІС – Mytsyk, Yu.A., Tarasenko, I.Yu. (2022). Z lystiv lubenskoho polkovnyka Leontii Svichky [From the letters of Lubny Colonel Leonty Svichka]. *Kyivski istorychni studii: naukovyi zhurnal – Kyiv Historical Studies: Scientific Journal*, 1 (14), 107–115 [in Ukrainian].